

**THEORETICAL BASES OF FORMING OF INDIVIDUAL STYLE OF
PEDAGOGICAL ACTIVITY OF TEACHER OF HIGHER EDUCATIONAL
ESTABLISHMENT**

Essence, maintenance and structure of style of pedagogical activity of teacher of higher educational establishment, is analysed.. It is set, that the increase of its efficiency is possible by forming of individual style. Ob"runtovano essence and structure of individual style institute of higher.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2010

УДК 378

*Дух Л.І.,
м. Харків, Україна*

**ЗНАЧЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ФОРМУВАННІ
СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ**

Подальший демократичний розвиток України потребує утвердження інституту громадянського суспільства як невід'ємної складової демократії, як основи для формування української еліти. Процес його становлення в Україні є складним і суперечливим, зародження та розвиток громадянського суспільства відбувається протягом тривалого періоду. Цей процес має багато закономірностей, спільних для багатьох країн, проте, кожний народ, розвиваючи громадянське суспільство, вносив щось особливе, характерне саме для нього. Нормативні документи визначають важливість усіх ланок суспільства у цьому процесі, важлива роль відводиться, зокрема, освіті, так Національна доктрина розвитку освіти (указ Президента України від 17.04.2002р.) визначає мету розвитку освіти, яка «полягає у створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України» (ст. 1), визначено, що освіта є рушійною силою розвитку громадянського суспільства «в умовах становлення в Україні громадянського суспільства, правової держави, демократичної політичної системи освіта має стати найважливішим чинником гуманізації суспільно-економічних відносин, формування нових життєвих орієнтирів особистості. Передумовою утвердження розвинутого громадянського суспільства є підготовка освічених, моральних, мобільних, конструктивних і практичних людей, здатних до співпраці, культурної взаємодії, які мають глибоке почуття відповідальності за долю країни, її соціально-економічне процвітання» (ст.9), тобто, сучасної еліти нашого суспільства.

Питання сутності та розвитку громадянського суспільства у *своїх публікаціях* висвітлювали окрім зарубіжних авторів і українські досліджувачі В. Бебик, В. Мельниченко, В. Журавський, В. Горбатенко, С. Кириченко, О. Шумилов та інші, більшість авторів відзначають специфіку його формування в Україні. Окремі вчені, визначаючи сутність громадянського суспільства, відносять до нього систему недержавних відносин (А.П.Кочетков), інші — всі суспільні зв'язки, що виникають поза сферою політики (А.В.Одинцова, О.Самородний), а треті — сукупність виробничих відносин, що зв'язують громадян. Суттєвим є те, що громадянське суспільство має бути основою політичного життя, вносити в останнє демократичні риси і якості, сам дух

звільнення особи від державного диктату — основу основ громадянського суспільства.

Європейський досвід утвердження громадянського суспільства в країнах, які стали на шлях демократичного розвитку, свідчить що цей процес є складним і тривалим. Так, Дж. Кін зокрема стверджує: «Народження та відродження громадянського суспільства завжди пов'язане з небезпеками. Воно дарує свободу деспотам та демократам рівною мірою» [3, 51], а відомий європейський політолог, голова лондонської школи економіки Ральф Дарендорф з сарказмом зауважив «...для того, щоб впровадити в життя нову конституцію потрібно 6 місяців, для створення нової економічної системи – 6 років, а для створення громадянського суспільства – щонайменше 6 десятиліть». Однак поза межами дослідження залишаються такі питання проблеми, як особливості впливу громадянського суспільства на формування української еліти.

Громадянське суспільство в Україні може опинитися під серйозною загрозою стагнації, на сьогодні лише незначна частка громадян усвідомлює, що собою являє та задля яких цілей має бути громадянське суспільство, також не усвідомлено є роль пересічних громадян в його розбудові. Інститути громадянського суспільства мають корегувати державну політику, одночасно мають сприяти посиленню можливостей держави, слабка держава шкодить громадянському суспільству, в ідеальному варіанті – держава і громадянське суспільство розвиваються разом, а не за рахунок один одного. Завданням статті є визначення основних проблем громадянського суспільства в Україні, поширення знань про громадянське суспільство, визначення перспектив його розвитку та його завдання у формуванні сучасного громадянина.

Поняття “громадянське суспільство” походить від політичних традицій давньоримської республіки, “*civilis societas*” означало об’єднання вільних людей в державу, яка підкоряється встановленим законам і має за мету захист спільних інтересів своїх громадян. Між державою і законом римляни не бачили різниці, кожен, хто був вільним, входив до складу державного римського народу. У XVII - XVIII ст. поняття “громадянського суспільства” набуває нового значення – це штучне утворення, це такий стан між людських відносин, який є наслідком свідомого втручання у стосунки людей, це “суспільна угода” громадян та держави. Джон Локк (1632-1704 р.р.) у “Двох трактатах про правління” (1690 р.) стверджував, що “люди у природному стані мають право на життя, свободу, власність і для того, щоб їх захистити, об’єднуються в громадянське суспільство і утворюють державу. Влада утвореної ними держави не повинна поширюватись далі, ніж це потрібно для збереження цих прав і свобод, а також служіння загальному благу у суспільстві”. Тобто, громадянське суспільство є первинним, “держава і уряд - вторинні”, і “можна розігнати уряд і зберегти громадянське суспільство здатне призначити новий уряд. Можна, навіть, замінити уряд шляхом революції, не порушуючи при цьому безпеки громадянського суспільства»

Тобто, подано розуміння громадянського суспільства як структурованого суспільства громадян, які об’єднуються для захисту власних прав та інтересів і створюють державу. Така держава має допомагати громадянам регулювати суспільні відносини. Адам Сміт стверджував, що на державу в громадянському суспільстві слід покласти лише мінімальну кількість обов’язків, головним чином, пов’язаних з охороною власності, громадського правопорядку і безпеки. Найкоротше за кількістю слів і водночас найширше за значенням визначення громадянського суспільства належить Дж. Александеру: “громадянське суспільство – це сфера людської солідарності.

Більшість сучасних політологів визначають громадянське суспільство як систему самостійних та не залежних від держави суспільних інститутів і встановлених ними незалежних відносин, що покликані забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів та їхніх добровільних об'єднань.

Основними функціями громадянського суспільства є створення оптимальних умов для задоволення потреб та інтересів його членів, формування політичних інститутів, захист власних основ. Саме в громадянському суспільстві реалізуються основні, невід'ємні права людини: на життя, свободу, особисту недоторканість, на свободу слова, думки, релігійних переконань, право власності, право брати участь в управлінні суспільними справами.

Аналізуючи передумови виникнення та існування громадянського суспільства, політологи визначають його зв'язок з правовою державою, ринковою економікою та демократичним політичним режимом. Демократичний політичний режим виступає гарантом прав людини, створює умови, за яких можлива реалізація інтересів громадян. Передумовою існування громадянського суспільства є правова держава, головним завданням якої є захист громадянського суспільства від діяльності, спрямованої на обмеження прав і свобод громадян. Правова держава підпорядковує свою діяльність громадянському суспільству і конкретній людині, відповідає перед ними за свою діяльність, це два полюси суспільного розвитку.

Як відомо, умовно людина проводить життя в 2-х сферах: приватній і суспільній (поєднує державу і громадянське суспільство). Приватна сфера – є сферою абсолютної свободи, потреб, інтересів, які людина задовольняє без втручання держави. Тут людина діє на свій страх і ризик, орієнтується на свої уявлення про норми і цінності. Державна сфера – найвужча і є частиною суспільної сфери життєдіяльності людини, тут панують закон, примус, обов'язок, держава захищає інтереси не стільки окремої особи, а загальносуспільні. Особистість може себе відчувати вільною в певних рамках, встановлених державою. Між цими двома сферами розташоване громадянське суспільство. В громадянському суспільстві реалізуються як приватні, так і колективні інтереси і потреби. Тут діють як окремі особи, так і їх добровільні об'єднання. В громадянському суспільстві панує плюралізм поглядів, ідей, цінностей, рішення приймаються шляхом діалогу, на основі компромісу. Тут відбувається зв'язок між окремим індивідом на основі їх розуміння важливості спільного блага та блага держави.

Громадянське суспільство в Україні може формуватися, існувати та досягти своєї мети лише за певних умов. На чому мають бути сконцентровані зусилля, як побудувати відносини з державою, щоб створити ці умови? Одним з напрямків діяльності громадянського суспільства є формування політичної системи, в цілому, і державних органів, зокрема. В демократичних суспільствах це відбувається шляхом виборів за участю народу. Формуючи політичну систему, і в першу чергу, державу, громадянське суспільство очікує, що держава своєю діяльністю: забезпечить людям рівні умови в усіх сферах життя; буде діяти в інтересах всього суспільства; регулюватиме основні цінності громадянського суспільства та права людини; забезпечить максимально сприятливі умови для існування та захисту громадянського суспільства. Проте, особистість з новими орієнтирами саме і є тою основою, яка має бути рушієм у цих змінах.

Тобто, громадянське суспільство – це суспільство громадян, що мають невід'ємні права і свободи; це сукупність інститутів і відносин, які є наслідком діяльності

громадян спрямованої на задоволення їх інтересів і потреб; це політичний союз громадян, які приймають участь у формуванні органів державної влади, впливають на визначення політики держави і здійснюють над нею контроль.

Можна виокремити головні ознаки громадянського суспільства - пріоритет суспільства над державою, громадянських прав над державними законами, визнання людини, її прав і свобод найбільшою суспільною цінністю, економічна, ідеологічна, політична свобода громадян та їх добровільних об'єднань, ринкові відносини, подолання відчуження людини від засобів виробництва та результатів її трудової діяльності, наявність розвинутої соціальної структури та відповідна система представлення їх інтересів через політичні партії, громадські організації, рухи тощо, плюралізм і толерантність в усіх сферах суспільного життя, надійна та ефективна система соціального захисту, усвідомлення особою інтересів суспільства і держави, її здатність добровільно обмежувати власні потреби та інтереси задля суспільного блага.

До інститутів, які складають внутрішню структуру суспільства, належать:

- добровільні громадські об'єднання: економічні, культурно-мистецькі, освітні, наукові, захисту прав громадян, благодійні тощо;
- громадські рухи і політичні партії (останні – на перших стадіях свого формування, поки вони ще не задіяні в механізмах здійснення влади);
- незалежні ЗМІ, що обслуговують громадські потреби та інтереси, формують і оприлюднюють громадську думку;
- громадська думка як соціальний інститут;
- вибори та референдуми як засіб громадського волевиявлення й захисту інтересів;
- залежні від громадськості елементи судової та правоохоронної системи (суди присяжних, добровільні дружини, охоронні відомства тощо);
- в розвинених демократіях є тенденція зараховувати до інститутів громадянського суспільства також розподільно-регулятивні інститути сучасної держави загального добробуту.

Вважається загальноновизнаним, що своїми діями громадяни повинні створити певні умови, здатні забезпечити існування громадянського суспільства. Громадяни в умовах дієвого громадянського суспільства об'єднуються в громадські організації та рухи і мають змогу впливати на державотворчі процеси.

Громадські об'єднання можуть реалізувати себе у вигляді формальних та неформальних громадських організацій та рухів.

Можна виділити типи громадських організацій та рухів в Україні:

- за спонукальними мотивами виникнення: соціально-усвідомлені – жіночі (Союз Українок, Союз жінок України), молодіжні (СНУМ, Спілка українських студентів), спілки ветеранів, Червоний Хрест, Міжнародна Амністія тощо; ціннісно орієнтовані – ТУМ ім. Т.Г.Шевченка, “Просвіта”, “Знання”, “Чорнобиль”;
- залежно від визначених цілей: соціально-ціннісні – Федерація профспілок України, Спілка офіцерів України, Національна конференція профспілок;
- політизовані – об'єднання “Нова Україна”, Українська ліга християнської молоді, Громадянський конгрес України, Соціалістичний конгрес молоді України тощо; не політизовані – Всеукраїнське товариство рибалок та мисливців, Ліга східних єдиноборств;
- за характером діяльності: конструктивно-орієнтовані – “Діти Чорнобиля”, Товариство охорони природи тощо; спрямовані на пізнавальну діяльність – Пен-клуб, Спілка краєзнавців; національного напрямку – Товариство “Русь”, Товариство угорської культури, Товариство циган “Рома” тощо.

Очевидно, що зачатки традицій громадянського суспільства в Україні беруть початок з практики місцевого самоврядування в давньоруських містах, яке було вдосконалено в XVI—XVII століттях завдяки появі цехових об'єднань, церковних братств, освітніх закладів тощо. Однак виникнення традицій не гарантувало їх усталення та розвитку, що й сталося в Україні у XVIII ст. — після поділу української держави між Російською і Австрійською імперіями. Галичині, яка відійшла під управління Габсбургів, пощастило в цьому плані більше, бо тут були умови для подальшого розвитку громадянського суспільства, а відтак, уже наприкінці XIX — на початку XX ст. в цьому регіоні був наявний широкий спектр інституцій громадянського суспільства: релігійні, молодіжні, жіночі, спортивні, культурно-освітні, наукові організації, кооперативи, професійні та кредитні спілки, політичні партії і незалежна преса.

У Східній Україні умови виявилися надто несприятливими для установаження інституції громадянського суспільства, а прихід до влади більшовиків на початку XX ст. звів нанівець навіть зародкові тенденції до цього. Авторитаризм радянської системи взагалі не сприяв розвитку громадських організацій, які одержавлювались і ставали партійними придатками, а тим більш не підтримував інших складових громадянського суспільства. Інституції громадянського суспільства становили реальну загрозу тоталітарній системі. У 60-х роках, в часи хрущовської відлиги, намітились деякі позитивні тенденції до відродження інституцій громадянського суспільства, чому сприяв дисидентський рух, а також поява різноманітних неформальних об'єднань на взірць груп рокерів, хіпі, футбольних фан-клубів, самвидаву та ін. Термін "громадянське суспільство" у сучасному розумінні з'являється на пострадянських територіях тільки наприкінці 80-х — на початку 90-х років. Перші паростки громадянського суспільства в Україні зростали хаотично, відбувалося стихійне творення найрізноманітніших рухів, асоціацій, організацій пацифістів, націоналістів, феміністок тощо.

Та й на шляху входження поняття громадянського суспільства в українську свідомість та втілення ідей громадянського суспільства в життя поставало немало перешкод, які частково не зняті й досі. Вітчизняний дослідник проблем громадянського суспільства М. Рябчук визначає три головні перешкоди формуванню повноцінного громадянського суспільства в Україні: державний патерналізм, громадянська пасивність та відчуженість; мовно-культурна різноманітність населення, котра стоїть на заваді творенню спільних загальнонаціональних інституцій громадянського суспільства; відсутність справжніх економічних реформ, які сприяли б утвердженню економічно сильного, стабільного і незалежного від держави громадянина. [4,33]. Можна додати також відсутність демократичної традиції в усіх сферах українського життя від політики до побуту, що отримує особливий яскравий прояв у роботі ЗМІ, в проведенні виборів, роботі судової системи та правоохоронних органів, в низькій культурі побутової поведінки громадян.

Становлення громадянського суспільства в Україні потребує впровадження правових засад в діяльність держави, обмеження її втручання в приватну та суспільну сферу життєдіяльності людини, через діяльність державних органів створення умов для існування в суспільстві розвинених економічних, соціальних, релігійних та інших відносин поза межами втручання держави, створення реальних правових можливостей для ефективного та всебічного контролю за державними органами, забезпечення участі громадян у прийнятті політичних рішень, подолання відчуженості громадян від влади, розвиток місцевого самоврядування, забезпечення реальних можливостей громадян бути економічно незалежними власниками, розбудови державних органи,

забезпечення ефективної системи соціального захисту, формування громадянської свідомості, високої політичної культури, перетворення загальнолюдських цінностей в індивідуальні переконання громадян. Більшість з цих завдань на сьогодні є нездійсненими, але їх вирішення можливе через систему освіти, через формування сучасної еліти.

Два десятиріччя тому поняття громадянського суспільства в Україні було мало-відомим, але сьогодні воно активно обговорюється й аналізується широким загалом – чи існує громадянське суспільство в нашій державі, яка його історія, які складові, як визначити рівень його розвитку, яку роль відіграють в ньому держава, громадські організації, ЗМІ, як усі ці чинники мають взаємодіяти? Індикаторами розвитку громадянського суспільства в Україні має бути не лише кількість громадських організацій, але і якість їхньої роботи, а також рівень демократичності в державі. Громадянське суспільство задля свого ефективного функціонування потребує активних громадян, які мають розвинені громадянські цінності і чесноти - це певний тип особистості з високим рівнем індивідуальної автономії як у відношенні до соціуму загалом, так і до державної влади зокрема. Це компетентна, толерантна самодостатня особистість, здатна до конструктивної взаємодії з іншими в ім'я спільних інтересів та цінностей і спроможна підкорити власні приватні інтереси суспільному благу.

Особливі сподівання у зв'язку з цим пов'язані з формуванням громадянських та демократичних цінностей у нового покоління, оскільки система світоглядних цінностей та орієнтирів засвоюється людиною саме в молоді роки. Адаптуючись до сучасного життя в суспільстві, молодь створює свої ціннісні орієнтири, систему ідеалів та моральних настанов.

В суспільстві, зокрема серед освітян, усвідомлюється необхідність впровадження комплексу соціально-педагогічних заходів для зміни існуючої ситуації з метою підготовки молоді до життя в умовах правової демократичної держави і громадянського суспільства.

Процес побудови громадянського суспільства в Україні має цілий ряд особливостей, найбільш важливими є: по-перше, розбудова демократичної, правової, соціальної держави охоплює всі без винятку сфери суспільного життя, по-друге, в силу історичних обставин, не склалась власна традиція побудови громадянського суспільства і його інститути необхідно не просто відновити, а переважно створити заново. Українські політологи оцінюють сучасний етап становлення громадянського суспільства в Україні досягненнями та прорахунками в різних суспільних сферах – державно-правовій, економічній, соціальній, відзначають низький рівень політичної культури, державний патерналізм та споживацьку психологію громадян.

На думку В. Бебіка, аналіз сучасного суспільно-політичного стану, коли громадянське суспільство в Україні робить перші самостійні кроки, свідчить про можливість декількох сценаріїв його розвитку:

- згортання громадянського суспільства і реставрація в будь-якому вигляді тоталітарного режиму;
- консервація на тривалий час існуючого стану справ і відповідно тяжіння до авторитарних методів управління;
- поступовий еволюційний розвиток демократії та зміцнення громадянського суспільства [1,74].

Останній сценарій за нинішніх умов є найімовірнішим, проте не можна виключати і реалізацію перших двох варіантів розвитку подій в Україні.

Таким чином, висновками з даного дослідження є твердження про те, що громадянське суспільство і правова держава взаємопов'язані і неможливе існування одне без одного, в Україні зароджуються основи громадянського суспільства і його становлення неможливе без системної підготовки української еліти, яка б не тяжіла до тоталітарного минулого, іншого шляху до демократії немає. Важливим є спільне вирішення суспільних проблем, пошук різними соціальними групами тих шляхів, які ведуть до взаємовигідного здійснення спільної мети, своєрідне "з'ясування взаємин" між цими групами. Для дієвого громадянського суспільства необхідна система заходів, в першу чергу – просвітницьких, з залученням закладів освіти, підходи, методи та форми такої роботи потребують подальшого дослідження.

Список літератури: 1. Держава і громадянське суспільство: партнерські комунікації у глобальному світі: Навч.-метод. посіб. \За заг ред. В. Бебіка. – К.: ІКЦ „Леста“.- 2006. – 248 с. 2. Зміни у свідомості українського суспільства на зламі тисячоліть / За ред. Рябова С. - К.: АСК, 2001. – 247 с. 3. Попова О.В. Политическая идентификация в условиях трансформации общества. – СПб, 2002. – 258 с. 4. Рябчук М. Дилеми українського Фауста: громадянське суспільство і «розбудова держави». – К., 2000. – С.33

Л.І. Дух

ЗНАЧЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ФОРМУВАННІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ

У статті розкрито передумови, проблеми та напрямки становлення громадянського суспільства, визначено значення та роль української еліти у цьому процесі. Охарактеризовані основні інститути громадянського суспільства та проаналізовані головні перешкоди формуванню повноцінного громадянського суспільства в Україні, прогнозовано можливі напрямки подальшого суспільного розвитку.

Л.И. Дух

ЗНАЧЕНИЕ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В ФОРМИРОВАНИИ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ЭЛИТЫ

В статье раскрыты предпосылки, проблемы и направления становления гражданского общества, определены значение и роль украинской элиты в этом процессе. Охарактеризованы основные институты гражданского общества и проанализированы основные препятствия у формировании полноценного гражданского общества в Украине, спрогнозированы возможные направления дальнейшего общественного развития.

L. Duh

VALUE OF CIVIL COMPANY IN FORMING OF MODERN UKRAINIAN ELITE

In the article the preconditions, challenges and directions of development of civil society, identified the importance and role of Ukrainian elites in this process. We characterize the basic institutions of civil society and analyzed the main obstacles in the formation of a full-fledged civil society in Ukraine, predict the possible directions of further social development.